

УДК 340.7

ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити людську сутність без можливості реалізації творчих здібностей. Зважаючи на це, доречно порушити питання про право на свободу творчості в системі прав людини, висвітлення взаємодії такого права з іншими правами і свободами людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації прав і свобод особи неодноразово порушувалось у працях вітчизняних і закордонних науковців, а саме: М. Матузова, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, О. Скакун та ін.

Мета статті – з'ясувати ціннісні взаємозв'язки права на свободу творчості в системі прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переважна більшість дослідників поділяють права і свободи людини за сферою їх реалізації в суспільному житті, виділяючи водночас особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні. За сферою реалізації в суспільному житті право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини, адже воно тісно пов'язано з діяльністю людини у сфері культури і духовного життя.

Культурні права і свободи, а саме: право на освіту, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства, діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені, мають спільну мету та призначення.

Досліджуючи групу культурних прав і свобод людини, варто зазначити, що низка вчених взагалі не виділяють культурні права в окрему групу, розглядаючи їх в одній групі із соціально-економічними правами.

На наш погляд, розмежування культурних і соціальних прав і свобод є обґрунтованим. Об'єднуючою ознакою культурних прав є сприяння духовному розвитку і творчій самореалізації особи, створення умов для культурного збагачення, освіченості суспільства. Соціальні права спрямовані на забезпечення достатнього для розвитку життєвого рівня, сприятливих умов життя, гарантування можливості особи бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин.

До групи соціальних прав і свобод людини належать такі права: на працю; на страйк; на відпочинок; на соціальний захист; на житло; на достатній

життєвий рівень; на охорону здоров'я; на медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Право на свободу творчості тісно пов'язане із правом на працю і правом на відпочинок, адже творча діяльність може бути як формою праці, так і відпочинку.

«Сам Бог побажав явити власну творчу діяльність у формі праці та відпочинку, тож людині треба наслідувати Бога і в тому, і в іншому», – цими словами папа Іван Павло II відсилає нас до акту Творіння, до першого «Євангелія праці» [1].

Ч. 1 ст. 43 Конституції зазначає, що кожен має право на працю, тобто можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає, або на яку вільно погоджується.

Зв'язок права на працю із правом на свободу творчості проявляється тоді, коли створення інтелектуального продукту входить до безпосередніх трудових обов'язків працівника. Право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, свобода викладання у взаємодії із правом на працю може трансформуватись у трудовий обов'язок. Таку взаємодію не варто розглядати як обмеження права на свободу творчості, адже особливості трудових відносин передбачають правила внутрішнього трудового розпорядку, режим роботи. У вільний від роботи час людина може реалізовувати конституційне право на свободу творчості в повному обсязі.

Гарантією є право робітників на відпочинок. Час відпочинку – це передбачена трудовим законодавством можливість працівника відновити свої фізичні та духовні сили у вільний від роботи час, використаний на власний розсуд [2].

Тобто під час відпочинку, який охоплює право на обідню перерву, право на вихідні дні, право на відпустку, працівник має право на творчу діяльність.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має із правом на творчу відпустку, яка надається для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, а також для написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

С. Гуцу та М. Нечипорук зазначають, що не можна сказати, що творча відпустка – це відпочинок, адже вона надається для виконання спеціального творчого завдання. Відпустка асоціюється з відпочинком, а під час творчої відпустки відпочинку немає. Тобто працівник тимчасово звільняється від основної роботи, але зобов'язаний використати відпустку за цільовим призначенням [3, с. 127–128].

На наш погляд, визначення «право на творчу відпустку» не суперечить змісту, адже воно надається

за волевиявленням особи на певний вид творчості. Крім того, творчість – це діяльність, яка одночасно може бути працею та відпочинком. Творчість як форма відпочинку задовольняє потреби людини в самовираженні, самоствердженні, що сприяє відновленню як фізичних, так і духовних сил.

Право на творчу відпустку – це гарантія свободи творчості, адже навряд чи можна сподіватись на творчий результат, коли не забезпечені базові рівні потреб за пірамідою Маслоу. Інакше кажучи, коли працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для творчої діяльності, забезпечуються первинні потреби особи (фізіологічні, потреба в безпеці, підтримці – *Н. О.*).

Нерідко право на працю та відпочинок одночасно відносять і до економічних прав і свобод людини або розглядають його у групі соціально-економічних прав особи. Незважаючи на те, що критерії такого розмежування є відносними, у межах нашого дослідження доцільно розмежовувати соціальні й економічні права і свободи.

Економічні права – це можливості розпоряджатися предметами матеріального характеру та здобувати асоби для існування і розвитку, до них належать: право приватної власності; право на підприємницьку діяльність; право на користування об'єктами права власності українського народу державної та комунальної власності [4, с. 263]. Право на результати інтелектуальної, творчої діяльності належить до економічних прав і свобод, адже спрямоване на здобуття засобів для існування, розпорядження предметами матеріального характеру, що об'єднує економічні права і свободи. Право на свободу творчості – це явище, внаслідок якого може виникати право на результати творчості. Особливостями такого зв'язку є послідовність цих прав у часі: право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. Навіть коли право на результати інтелектуальної діяльності переходить у власність до вторинних суб'єктів, первинним у часі залишається акт створення об'єкта інтелектуальної власності.

Зв'язок права на результати творчої діяльності та права на свободу творчості вбачається також у тому, що перше призначене сприяти розвитку ініціативи в реалізації творчих здібностей людини через можливість здобути засоби для існування.

З політичними правами і свободами право на свободу творчості пов'язує проголошене ст. 34 Конституції України (далі – КУ) право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, на інформацію.

Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях і публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення, зокрема й погляди і переконання в будь-якій сфері зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Право на свободу думки і слова стосується не будь-

якої думки, а лише тієї, яка має зовнішнє вираження. Оскільки, крім поглядів і переконань, існують також й інші форми мислення, розглянута свобода стосується вираження й інших його «продуктів»: раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Крім того, право на свободу думки і слова охоплює можливість використання будь-яких засобів вираження думки – як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасних технічних [5, с. 158, 159].

Свобода творчості є найважливішою передумовою свободи слова, і навпаки, без свободи слова свобода творчості буде неможливою. Адже однією зі сфер вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо є творча діяльність.

Свобода слова, самовираження, творчості є джерелом демократії. Демократична влада не обмежує творчість і свободу слова. Підтвердженням цьому є слова лідера диктаторського режиму В. Леніна: «Літературна справа не може бути індивідуальною справою, незалежною від загальної пролетарської справи. Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдей! Літературна справа повинна стати коліщатком і гвинтиком одного єдиного великого соціал-демократичного механізму. Абсолютна свобода є буржуазна або анархічна фраза» [6, с. 102].

Єдність права на свободу творчості і свободу слова проявляється в тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму. Політична цензура, відсутність гласності, контроль змісту творчості – один із найбільш ефективних засобів тінювого управління суспільними процесами.

Тісний зв'язок право на свободу творчості має з особистими (громадянськими) правами. Особисті права – це можливості людини, надані для забезпечення її фізичної та морально-психологічної індивідуальності. Вони слугують гарантією індивідуальної автономності і свободи, засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку держави й інших людей. Як зазначає М. Матузов, «право на життя – перше фундаментальне природне право людини, без якого всі інші права втрачають сенс» [7, с. 198].

Метою життя людини є задоволення біологічних і духовних потреб. Творчість – це духовна потреба кожної людини, вона є атрибутом людської життєдіяльності, дозволяє людині самостверджуватись як особистості й відчувати повноту життя і свободу.

Співвідношення права на життя та права на свободу творчості виявляється, з одного боку, у тому, що право на життя є первинним щодо всіх інших прав, зокрема й щодо права на свободу творчості. З другого, право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Взаємозв'язок має право людини на повагу до гідності та право на свободу творчості. Право людини на повагу до гідності закладено в зміст як міжнародних, так і національних правових актів. П. Рабінович, обговорюючи необхідність оновлення Конституції України, обґрунтовано доводить необхідність більш рельєфно відобразити значущість

гідності людини як основи, фундаменту всієї системи її основоположних прав і свобод, додавши таке положення до ч. 1 ст. 21 КУ [8, с. 8].

О. Гришук зазначила, що людська гідність і гідність людини – це дві різні категорії. Людська гідність – це самоцінність і суспільна значущість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається наявними суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей. А гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості та готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування щодо цього поваги з боку інших [9, с. 14].

У дослідженні співвідношення згаданої категорії із правом на свободу творчості такий поділ є особливо актуальним. Людська гідність і гідність людини потребує законодавчого узгодження зі свободою творчості. З одного боку, повага до людської гідності об'єктивно потребує обмеження свободи творчості. Людська гідність є тією межею, де закінчується свобода у творчій діяльності. Творчість, змістом якої є неповага до людської гідності, приниження цінності та суспільної значущості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законами України: «Основами законодавства про культуру», «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист суспільної моралі» тощо.

Коли йдеться про гідність людини як внутрішню оцінку нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості та готовності її охорони за будь-яких умов, свобода творчості потребує додаткових гарантій і захисту. Творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Тобто забезпечення свободи у творчості є гарантуванням гідності людини, адже дає можливість як підвищити власну самооцінку, так і отримати оцінку своєї творчості з боку інших осіб.

Про необхідність гарантування свободи у творчості для забезпечення гідності людини свідчать історично відомі факти, коли геніальні ідеї, винаходи, наукові відкриття не дістали належної оцінки з боку суспільства через низький культурний рівень епохи. Прикладами нерозуміння людством, переслідування можуть служити роботи М. Коперника, Дж. Бруно, Леонардо да Вінчі, М. Фарадея.

Отже, для висвітлення співвідношення права на повагу до гідності людини доцільно розмежувати категорії «людська гідність» і «гідність людини», адже гідність є однією з визначальних концепцій, що лежать в основі свободи творчості.

Висновки. З метою комплексного осмислення взаємозв'язків права на свободу творчості та висвітлення його місця в системі прав і свобод людини доцільно класифікувати їх за сферою реалізації в суспільному житті на особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні. Відповідно до зазначеного критерію класифікації, право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини.

Культурні права і свободи, до яких належать: право на освіту; право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості; право на доступ до здобутків культури нації, народу, людства, діалектично пов'язані, репродуктивно обумовлені, мають спільну мету та призначення.

Взаємозв'язок права на свободу творчості із соціальними правами проявляється через право на працю та відпочинок. Якщо створення інтелектуального продукту входить до трудової функції працівника, право на творчу діяльність трансформується в трудовий обов'язок. Право на відпочинок передбачає можливість працівника на творчу або будь-яку іншу діяльність. Право на творчу відпустку є додатковою гарантією свободи творчості, адже працівник тимчасово, з оплатою звільняється від основної роботи для завершення дисертації на здобуття наукового ступеня, написання підручника, монографії, довідника або іншої наукової праці.

Серед економічних прав і свобод людини досліджуване право тісно пов'язано із правом на результати творчої діяльності, правом інтелектуальної власності, яке, на наш погляд, належить до економічних прав і свобод. Внаслідок права на свободу творчості може виникати право на результати творчості, право інтелектуальної власності. Право на свободу творчості завжди передує праву на результати інтелектуальної діяльності. З другого боку, право на результати творчої діяльності й інтелектуальної власності призначене сприяти ініціативі в розвитку і реалізації творчих здібностей людини через можливість здобуття засобів для існування.

Співвідношення права на свободу творчості з політичними правами проявляється через право на свободу думки і слова. Свобода творчості є однією зі сфер реалізації свободи думки і слова, адже творчий процес передбачає вираження думок, поглядів, переконань, раціоналізованих почуттів, настанов, орієнтацій, концепцій, теорій тощо. Свобода творчості є неможливою без свободи думки та слова. З другого боку, право на свободу творчості є найважливішою передумовою, одним із проявів свободи слова. Єдність таких прав полягає в тому, що їх обмеження є ознакою антидемократичного режиму.

Особливе значення має зв'язок права на свободу творчості з особистими (громадянськими правами). Він проявляється через співвідношення права на життя і права на повагу до людської гідності.

Право на життя є первинним щодо всіх інших прав, зокрема й щодо права на свободу творчості. Право на свободу творчості є засобом задоволення духовних потреб у житті людини.

Особливість співвідношення права на повагу до гідності людини із правом на свободу творчості полягає в розмежуванні категорій «людська гідність» і «гідність людини». Право на людську гідність передбачає певні обмеження свободи творчості. Творчість, змістом якої є приниження цінності та суспільної значущості людини як біосоціодуховної істоти, забороняється законодавством.

Коли ми говоримо про «гідність людини», творчість допомагає особі реалізувати свої здібності, талант, самоствердитись. Право на «гідність людини» потребує забезпечення свободи у творчості, адже це засіб підвищення власної самооцінки й отримання оцінки своєї творчості з боку інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Енцикліка *Laborem Exercens* («Працюючи») Йоана Павла II від 14 вересня 1981 року, присвячена соціальному вченню церкви з питань найманої праці та капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://honoratki.org.ua.html>.

2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

3. Гуцу С. Правова природа й особливості правового регулювання творчих відпусток для науковців / С. Гуцу, М. Нечипорук // Гуманітарний часопис. – 2005. – № 1. – С. 125–128.

4. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. – К. : Юрінком-Інтер, 2006. – 688 с.

5. Рабінович П. Права людини і громадянина : [навч. посібник] / П. Рабінович, М. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

6. Ленин В. Партийная организация и партийная литература / В. Ленин // Полное собрание сочинений. – Москва : Издательство политической литературы, 1968. – (5). – С. 100–105.

7. Матузов Н. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов / Н. Матузов // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 198–212.

8. Рабінович П. Конституційні гарантії прав людини і громадянина : можливості удосконалення / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 26 червня – 4 липня 2008 року. – С. 8.

9. Гришук О. Людська гідність у праві: філософський аспект: автореф. дис. ... д. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / О. Гришук ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 36 с.

Опольська Н.М. ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено місце права на свободу творчості в системі прав і свобод особи. Охарактеризовано взаємодію такого права з іншими правами і свободами людини. З'ясовано ціннісні взаємозв'язки права на свободу творчості в системі прав і свобод людини. Доведено, що право на результати творчої діяльності належить до економічних прав і свобод людини. Право на свободу творчості належить до культурних прав і свобод людини.

Ключові слова: право на свободу творчості, творча діяльність, види прав людини.

Опольская Н.М. ПРАВО НА СВОБОДУ ТВОРЧЕСТВА В СИСТЕМЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Освещено место права на свободу творчества в системе прав и свобод личности. Охарактеризовано взаимодействие данного права с другими правами и свободами человека. Выявлены ценностные взаимосвязи права на свободу творчества в системе прав и свобод человека. Доказано, что право на результаты творческой деятельности относится к экономическим правам и свободам человека. Право на свободу творчества принадлежит к культурным правам и свободам человека.

Ключевые слова: право на свободу творчества, творческая деятельность, виды прав человека.

Opolska N.M. THE RIGHT TO FREEDOM OF CREATIVITY IN THE HUMAN RIGHTS SYSTEM

The article provides a comprehensive understanding of the interconnection of the right to creative freedom and highlights its place in the system of human rights and freedoms. The human rights and freedoms classification is realized in the public life sphere that influences on personal, political, social, economic, and cultural life. In accordance with this classification criterion, the right to creative freedom is attributed to cultural rights and freedoms of man. Cultural rights and freedoms, which include: the right to education, the right to freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity, the right to access the achievements of national culture, are dialectically linked, reproductively determined among themselves, have a common goal and appointment. The relationship between the right to work freedom and social rights is manifested through the right to work and rest. If the intellectual product creation is a part of the employee's labor function, the right to creative activity is transformed into a labor duty. The right to rest involves the possibility of an employee's freely engaging in creative activities, or in any other activity. The right to creative activity is an additional guarantee of creativity freedom, as an employee is temporarily discharged from his main job to complete a dissertation for a degree, to write a textbook, a monograph, a reference book or other scientific work. Among economic rights and freedoms, the researched right is closely connected with the right to the creative activity results, the intellectual property right, which, in our opinion, belongs to economic rights and freedoms. As a conclusion of the right to creativity freedom, there may be the right to the creativity results, the right to intellectual property. The right to freedom of creativity is always preceded by the right to the intellectual activity results. On the other hand, the right to the creative activity results and intellectual property is intended to promote an initiative in the development and implementation of person creative abilities through the possibility of livelihood. The value of the right to the creativity freedom with the political rights manifests itself through the right to the thought and speech freedom. Freedom of creativity is one of the branches of thought and speech freedom, because the creative process involves expressing of thoughts, views, beliefs, rationalized feelings, attitudes, orientations, concepts, theories, etc. Freedom of creativity is impossible without thought and speech freedom. On the other hand, the right to creativity freedom is the most important precondition and one of the manifestations of speech freedom. These rights unity lies in the fact that their limitation is a sign of an anti-democratic regime. The connection of the right to creativity freedom with personal rights is of particular importance. It manifests through the relationship

between the right to life and the right to human dignity respect. The right to life is primary connected with other rights, including the right to the creative freedom. On the other hand, the right to the creativity freedom is a way to satisfy the human spiritual needs in life. The peculiarity of the relation between the right to the human dignity respect and the right to the creativity freedom differentiates the meanings of “human dignity” and “dignity of a person”. The right to human dignity imposes certain restrictions on the creativity freedom. Creativity is prohibited by law in the way of the value and social significance humiliation of a person as a biosocial spirit.

Key words: right to freedom of creativity, creative activity, types of human rights.